

II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS-2021)

“Din, Ahlak ve Hukuk”

07-09 EKİM 2021

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN

Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN

Kitabın Adı : II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu
(UDİS-2021)
Editör : Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN, Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN
ISBN : 978-625-8421-24-8
Yayın No : 1429

© Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN, Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

ADALET, AHLÂK VE HUKUKUN MEZCEDİLDİĞİ REEL POZİSYON: ÖMER MÜSLÜMANLIĞI

Namık Kemal OKUMUŞ*

Giriş

Metnimizin ana eksenini oluşturan değerlerin adalet, ahlâk ve hukuk olması, esasında bunların yaşam hâline getirilip değersel anlamda mezcedildiği reel pozisyon ya da yaşanabilirlik katsayısından bahsetmek istiyoruz demektir. Kanaatimizce bu olgusal durumun bilinen ilk örneklerinden birisi, bizim adına “Ömer Müslümanlığı” dediğimiz yaşamsal pratiklerdir.¹⁴³ O bahisledir ki, bahsedilen yaşanmışlıkları merkeze alan çalışma boyunca ilke ve pratiğin uyumuna son derece dikkat edilen bir işleyişin farklı durumlarından söz edebileceğiz. Neticede ise, ilke ile pratiğin her devir, dönem ve kişi için uyumlu bir karşılığının olabileceği hususu, yaşanmış örneklikler bağlamında bizlere ders niteliğinde kazanımlara vesile olacağı konusunda güçlü kanıtlarımız bulunacaktır.

İnsan ve de insanlık için daima iyiyi istemenin diğer bir adı olan Din’in beşer aynasında görünür olduğu en değerli aşama, hiç şüphesiz ki onun şahsiyetler üzerinde kalıcı etkisini gösterdiği zamanlardır diyebiliriz. İşbu netlikten hareketle, Müslüman dünyanın bugün itibarıyla içinde bulunduğu dramın ana noktası, dün onları ihyâ ve inşâ eden değerlerin bugün için ortalıkta görülmemesidir. Kanaatimizce genelde insanlığı özelde ise Müslümanlığı görünür bir değer kümesi hâline getiren seviye, adalet, ahlâk ve hukukun birey ve toplumun hayatına nakşedildiği aşamalardır. Bu nakşın sadece inananlar nezdinde değil, diğer bütün kişiler nezdinde de örneklik alınabilecek güçlü bir yanı bulunmaktadır. Öyle ki bedevî toplumdan medeniyet kuran toplumlara dönüşmenin en değerli unsuru, az önce bahsedilen değerlerin içselleştirilmesidir. Dün için, öldürmeye gittiği şahsiyetin derinliğinde hayata tutunan Ömer’in bugün için bize bırakılan bir yaşam örnekliği ya da Müslümanlığın en değerli parçalarından birisi olduğu unutulmamalıdır.

İnsanın sadece ilkeler üzerinden değil, yaşanmış örneklikler üzerinden de hayatı inşâ edebildiği düşünülürse, bugünün dünyasında eksikliği çekilen adalet, ahlâk ve onların temellük ettirdiği hukuk anlayışını temin ve tedarik etmenin kalıcı örnekliklerinden birisi de “Ömer Müslümanlığı”dır. Eğer ki dünün dünyasında parlak bir ışık ve örnek alınası bir yaşanmışlık üreten bu anlayışın, aynı yollar takip edilirse bugün için de yaşanılabilir örneklik kümesine vesile olacağı unutulmamalıdır. İşte bu sebeptendir ki, yaşanabilir olan değerler üzerinde ikame edilen bu örnekliğin temel ilkeleri olan adalet, ahlâk ve hukukun bugün itibarıyla biz insanları da ihyâ edebileceği düşünülmelidir. Çalışmanın bu minvalde yürütülmesi akabinde, günün inşâ etme adına insanlık için son derece takibi kolay bir

*Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ/Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Bölümü Öğretim Üyesi/nkemalokumus32@gmail.com

143 Konu hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), ss. 35-71.

yaşanmışlığa bakabileceği söylenmelidir. İşte bu sebeptendir ki, medeniyet perspektifi denildiğinde akla gelecek olan bu kavramların yine medeniyet inşâ eden örneklikleri dikkate alarak yeniden ve çağa uygun bir versiyonunu bulmak ve beşeriyetin hafsalasına sunmak durumundayız.

Dün için Ömer Müslümanlığı olan bu yaşanmışlığın bugün ve yarın için Din'in temel değerlerinin daha da yaşanabilir değişik örnekliklere kolaylıkla ulaşılabileceği bilinmelidir. O nedenle çalışmanın omurgasını oluşturan adım, dünü inşâ eden değerlerin bugünü de inşâ edebileceği savından hareketle, Hz. Ömer ve onun değer dünyasının adı geçen kavramlar üzerinden kalıcı değerlerin tedarikinde yeniden irdelenmesi hususundan ibarettir. Bu irdelemenin olası pek çok soruna ışık tutacağı ve analitik çözümlemenin zamanla olan bağına katkı sunacağı düşünülmektedir. İnsan olmağımız bakımından dün üretilen her olumlu değer bugün de kullanılabilir olması hasebiyle, beşerin birbirini örnek alabilmesine imkân sunduğu rahatlıkla söylenebilir.¹⁴⁴ Zira yaşayan her değer hem beslenme kaynağı itibarıyla ve hem de uygulama ve örneklik aşaması gereği beşerin hazinesi hükmünde görülmesi lazımdır. Belki de sırf bu sebeple düne hayat veren her örnekliğin insan ve toplum bazında adalet, ahlâk ve hukuk olgularını daha bir yaşanabilir kılması muhtemeldir.

Sonuç olarak, çalışmanın bu minvaldeki seyri, dün, bugün ve yarın üçgeninde hayat süren insan için son derece ibretlik bir takibi de açıkça ortaya koyacak gibidir. Konuyu daha iyi kavramamıza vesile olacak olan anahtar kelimelerin kendi panteonu içinde dahi adaletin peşinde olan müşrik Ömer'i adaletin yılmaz savunucusu yapan mü'min Ömer'e çeviren arzusudur diyebiliriz. Buna göre Ömer'i inşâ eden değerlerin başında adaletin temin mücadelesi,¹⁴⁵ ahlâkın yeşerdiği şahsiyet bileşenlerinin tedariki, bireysel ve toplumsal yaşamın azığı olan hak ve hukukun vazgeçilemez bir unsura dönüşmesi, elde edilen olumlu değerler üzerinden Müslüman bireyin gelişimi, âdil ve ahlâklı bireylerden müteşekkil bir toplumun devreye girmesi, her haliyle hemen herkese örneklik edebilecek şahsiyetler ile kurumsal organizasyonların yaşama mal edilmesidir. Bahsedilen hususların yaşanan hayata aktarımı demek olan Müslümanlığın her devirde aynı kalibrede yaşanabilir olduğundan kimsenin şüphesi olmaması lazımdır. O nedenle Müslüman ve ahlâk, Müslüman ve adalet ilişkisinin dünyanın geri kalanı hükmünde olan diğer kesimine olan borcumuz misali bir an önce sağlıklı bir şekilde temin edilmesi lazımdır.

144 Hz. Ömer'in gerek liderlik ve yöneticilik hususunda ve gerekse de bunun üzerinden gerçekleştirdiği yaşam felsefesi doğrultusunda oldukça ilkel bir tutumu olduğunu biliyoruz. Bahsedilen örnekliğin bizlere de sözü olması adına bunu derinlemesine araştıran şu esere bakılabilir: Halit Çil, *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hz. Ömer'in Liderliği ve Yöneticiliği*, 5. Baskı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), ss. 45-312.

145 Yazık ki fazilet mücadelesi olması gereken bu mücadele, kısa bir süre sonra iktidar mücadelesine dönüşerek hem İslâm Tarihi'ne yön vermiş ve hem de yaşanmış büyük katliam ve de kıtallerin kapısını aralamıştır. Sahabe sonrası iktidar mücadelesi daha doğrusu kavgası için yapılmış olan etkin bir çalışma için bk. Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011).

Hiz. Ömer Örneklüğünde Ahlâk, Adalet ve Hukuk'un İyi İnsan/İyi Müslüman Yetiştirmedeki Etkinliği

İslâm davası olan her bir kişinin öncelikli olarak ahlâk davası olmalıdır. İster genel manada “adalet”, ister özel anlamda “hukuk”, isterse de bireysel anlamda “hak” peşinde koşalım, bu adımların hemen hepsinin dayandığı temel insanın üzerinde halk edilmiş olduğu temel değerler olan “ahlâk konsepti” içeriğidir diyebiliriz.¹⁴⁶ O itibarladır ki ahlâkî değerlerden beslenmeyen hiçbir adım, ahlâkî duruşun gömülü değer kümesi mesabesinde olan “fitrat” bağlamında sağlıklı bir içeriğe de kavuşmuş olmayacaktır. Ve dahi bu yönelim, bahsedilen aslî, potansiyel ve de gömülü değerler üzerinde halk edildiği bilinen insanlığın kalıcı menfaatine yönelik sonuçlar üretemeyecektir. Tabiidir ki varılan bu sonuç da, yaratmış olduğu insandan öncelikli olarak yaratılış değerleri olan ahlâkî tercihlere uygun davranış bekleyen Yüce Allah'ın hoşnutluğunu temin etmemiş olacaktır.

Gerek sözel/ilkesel/teorik ve gerekse de fiili/eylemsel/davranışsal olarak ahlâk, adalet ve hukukun açık vermeden temerküz etmiş olduğu sistemin adı olan İslâm, insanlığın yegâne kurtuluş seçeneği olarak öylece yerli yerinde beklemektedir. Hâlbuki onun beşer hayatına taşınması gereken ilkeleri sayesinde insanlığın kurtuluşu temin edilebilecektir. Öyle görünüyor ki adına Müslüman topluluklar dediğimiz halkların bu ilkeleri hayata taşımakta oldukça sorunlu durduğu gözlemlenmektedir. Bu sorunlu yapının tarihte olduğu gibi bugün de devasa yekûn tutan bir faturasının olması ise üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Diğer bir deyişle, Müslümanların inandıkları temel değerleri hayata taşımakta bu denli isteksiz ve de zayıf düşmeleri üzerinde kafa yormak gerekmektedir. Günümüz dünyasında altmışın üzerindeki İslâm ülkesinin insanlığa örnek olacak ahlâkî sistemi temin edememiş olmaları; hâlihazırda devrede olan siyaset, bilim, eylem ve diğer ahlâk kümelerinin de benzer şekilde sorunlu olduğunu haber vermektedir. Dışarıdan bakanın bu manzarayı görüp Müslüman olma istek ve şansını elinden alan bu yapı, ümit edelim ki, temel ilkeleri kendi öğrenenler vasıtasıyla hayata taşınabilecek durumda olabilsin. Yoksa dünya üzerinde mevcut olan 236 ülke içinde yaşayan 63 Müslüman ülke ve toplulukların hayatlarına bakarak hatta resmi dini İslâm olarak lanse edilen 27 Müslüman devletin hâllerine imrenmek suretiyle kendilerine örnek seçmek isteyenlerin uzun süre düşünmeleri gereken günlerde yaşamaktayız diyebiliriz.

Bildiğimiz kadarıyla insanın yetişmesinde devrede olan ahlâkın ilk basamağında “bireysel ahlâk” denilen kişisel ahlâk yasaları bulunmaktadır. Zira diğer varlıkların bütünü olmak üzere hemen her şeyin bağlı olduğu ahlâk yasası, bireyin edinmesi gereken temel ahlâkî yasalarla doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde bağlantılıdır. Ya da bireyin

¹⁴⁶ Ahlâk konusunda Kur'an'ın en temel yaklaşımı “yaşayan ahlâk örneği” dediği, elçilerin konum ve tercihlerine yapılan vurgudur diyebiliriz. O nedenle Kur'an'ın pratiğe aktarılmayan ve uygulamaya şansı bulunmayan değersel bildirimlerden ziyade, yaşamsal tercihlerde kendisini gösteren kalıcı değerlerin peşinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun adına da “en güzel örnek/örneklik” denildiğini yine kendisi söylemektedir. (Bk. Kalem, 68/4).

müdâhil olmadığı bir ahlâkî alanın olmaması hakikati dolayısıyla, insan ve toplumu eğiten her değer öncelikli olarak insanı/bireyi eğitme durumu hâsıl olmuştur diyebiliriz. Belki de sırf bu nedenledir ki, bütün kutsal metinler başta olmak üzere insanlığın sözel ve derinden anlamasına sunulan bütün öğüt kümeleri de temel olarak bireyi hedef almakta gibidir. Muhakkaktır ki bu hedef kitlenin gücü ve etkinliği üzerinden diğer alanların da düzelme şansının olması muhtemeldir. İşbu nedenden ötürü, ahlâkî değer denilince öncelikli olarak bireyi inşâ eden temel düsturlardan bahsedilebilir. Bu sebeple insanlığın tek dini olan İslâm'ın öne aldığı her uyarı cümlesi de temelde çevre ve toplumu inşâ eden birey/insan merkezli olmuştur. Mamafih eşyanın tabiatına son derece uygun olan bu seçim, yeryüzünde kaim kılınan ahlâkın her durumda yaşaması için gerekli olan katkı babında ele alınmalıdır.

Bu aşamada unutmamak gerekir ki, doğal bir süreç olarak bireysel ahlâkî takip eden zorunlu evre “sosyal ahlâk” kümesi olmaktadır.¹⁴⁷ Buna göre, bireylerin yaşamsal unsur hâline getirdikleri ahlâk kurallarından beslenen toplumların, tıpkı bireylerde olduğu gibi “sosyal ahlâk” kümesi dâhilinde olumlu yol aldıklarından bahsedilebilir. O nedenle toplumu inşâ etmek isteyen her din ve ideoloji, öncelikle bireyden başlamak lüzumunu kavramıştır. Zira “*İnsanı eğit ki toplum eğitilsin*” düsturu, her şeyin başının insan ve onun tercihi olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakılınca dünya üzerinde yaşanabilir bir ortamı yaratma, yaşatma ve devam ettirme sorumluluğu/yükümlülüğü olan “emanet” görevinin insana tevdi edilmesi daha sağlıklı bir şekilde anlayabiliriz. Güzel insanların yön verdiği toplumların güzel ve yaşanabilir toplumlar olarak bilinmesi ise, merkezinde varoluşsal değerler üzerinde yetişen beşer unsuru bulunmaktadır. Hâsılı, dünya üzerindeki yaşanabilir ortamlar, varlığına potansiyel kuvve olarak nakşedilmiş olan ahlâkî erdemleri içselleştirmiş olan insanın olduğu iyilik hareketleri sayesinde gerçekleşmektedir. Hak, hukuk ve adaletin temaşa edilebildiği toplumların billurlaşan veçhesinin mutlak manada “iyi insan” olgusu olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Nihayetinde sünnetullah yasaları kapsamında iş gören sosyoloji, bu meyandaki her yatırımın öncelikli olarak insana yönelik olduğunu ifade etmekle kalmayıp, yanı sıra, temel yaklaşımlarını besleyen mühim şeylerin de “bireysel kalite” olduğu hakikatini gösterdiğini unutmamak lazımdır.

Ahlâk, adalet ve hukuk konseptinin bir diğer bileşeni olan bilim/ilim ahlâkî, insan ve toplum hayatının ayrılmaz bileşeni mesabesindedir. Bu üçlünün beslediği bilim anlayışının geçici çıkarlar uğruna temel yasaları bertaraf etmeyeceği düşünülür. Yüce Allah'ın tabiatla yaratmış olduğu yasal durumun adeta formüllerini barındıran bilim/ilim dünyasının keşfi, mutlak olarak Allah'ın yasal durumu olan “âdetullah” olgusunun daha yakından bilinmesi demektir. Bilimsel özgürlük ve ilmî keşif bağlamında olgusal durumla ilişki kuran insanın elde ettiği sonuçları çıkar ve yönlendirmeye mâruz kalmadan ifade edebilmesi ise, bilim

¹⁴⁷ Sahibine hayat veren bu kümenin yaşamsal örnekliğini özellikle Müslüman olduktan sonra, bilhassa hilafet görevi sırasında uygulayan Hz. Ömer'in kalıcı tutumları için bk. Ahmet Lütfi Kazancı, *Saadet Devrini İzleyenler: 2 Hz. Ömer Dönemi Adil Halife-Emir'ül Mü'minin Hazreti Ömer 1-2*, 2. Baskı, (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2002), 2/18-84.

ahlâkının bireyde yeşeren bir tezahürü olacaktır. Ne yazık ki insanoğlu olarak, ister sosyal alanda olsun, ister fizikî ve isterse de diğer alanlarda olsun, Yüce Allah'ın âdetullahı mesabesinde olan yasal durumları ters yüz eden dinsel ve de bilimsel geleneğin mirasçıları durumundayız. İmdi, “bilimsel merak” kapsamında hakikati arama sevdasındaki insanlık olarak bu yoldan tez elden dönülmesi gereklidir. Yoksa insanın kendi kazdığı kuyuya düşmesi ve kendi başına bela açması işten bile değildir.

Adalet ve hukukun beslediği ahlâkî donanımların en belirgin noktası, kamu hukukunun ahlâkî erdemler üzerinde yükselmesi seçeneğidir. Bunu inşâ ve ihyâ eden kişi ve toplulukların kurmuş oldukları organizasyonların daima huzurlu bir yaşam sürdürdükleri bilinmektedir. İster devlet bazında olsun, ister daha büyük ve küçük ölçeklerdeki oluşumlar olsun, insanın bu minvalde kurduğu her oluşum, sonuçta adalet ve adalete dayalı hukukun yeşerdiği ortamlar olmalıdır.¹⁴⁸ Bugün için bu noktadan oldukça uzak duran Müslüman toplumların, dün için bu konuda övünecekleri güzel örnekleri olması demek, bugün için de benzer durumları yaşanabilir kılabilecekleri imkânlarının önünü açmaktadır. Eğer ki atalardan esinlenilecek bir değer varsa, onun da geçmişte tedris edilmiş yaşantı modelleri olan “iyi örneklikler” olması muhtemeldir. Ancak geçmişten tevârüs edilen örneklerin yaşanabilir kılınması adına “dünde kalmak” değil, ilgili yaşanmışlıkların dayandığı temek ahlâk ve adalet ilkelerinden hareket ederek “günü kurgulamak” lazımdır. Yoksa din ve ahlâkın her geçen gün ve nesil özelinde bir nostaljiye dönüştüğünü kabul etmek gereklidir. Bu amaçla, tarihsel süreçte günü ıskalayan nesillerin yapageldikleri gibi “geçmiş kutsama” anlayışından “geçmiş anlama” noktasına varmayı hedefleme iradesi tercih edilmelidir.

Müslüman toplumların dünya üzerinde yaşayan kişi ve toplumlara verecekleri en değerli örneklik, ahlâk ve hukukun en değerli yaşamsal modeli olan “aile kurumu”dur diyebiliriz. Bu kurumun hem birey, hem toplum ve hem de insanlığın gelişiminde ne denli etkin olduğunu bilirsek, adaletle beslenmiş olan hak-hukukun öncelikli olarak aile ortamında “yaşamsal ahlâk”a dönüşmesini daha önemseyebiliriz.¹⁴⁹ Ve dahi bunu yaptığımız takdirde insanı eğitime hususunda bahsedilen temel değerlerin yaşamsal mekânı olan aileyi daha yakından kavrayabiliriz. Öyle ki Müslüman toplumların dünyaya örneklik edecekleri en seçkin vasfın aile hukuku ve değerlerini koruma olduğu unutulmamalıdır. Ne var ki son derece garip bir durumdur ki, erkek egemen toplum şemasına yakın olan Müslüman toplumların ailenin dominant unsuru olan kadın hakları konusunda yaya kaldığı görülmektedir. Behemahâl Müslüman toplumları dünya arenasında oldukça sorunlu

¹⁴⁸ Hz. Ömer denilince akla ilk gelen hususun “devlet ve adalet olgusunun birlikteliği” fikri olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Nitekim onun tercihleri akabinde adeta ikili olmuş gibi söylev hâline gelen bu yaklaşımı kalıcı örneklikler üzerinden dile getiren şu esere bakılabilir: Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve İdaresi*, 1-2, Çev. Talip Yaşar Alp, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1979).

¹⁴⁹ Hz. Ömer'in aile hukukuna son derece önem verdiği bilinen bir gerçekliktir. Onun bu yanını diğer özellikleriyle birlikte yaşamsal örneklikler üzerinden anlatan ve de olana öykü tadı veren farklı bir eser için bk. Mustafa Necati Bursalı, *Hak ve Adâlet Güneşi Hazreti Ömer*. 4. Baskı, (İstanbul: Çile Yayınları, 1979).

gösteren bu eksikliğin giderilerek yeniden örneklik bandına yükseltilmesi elzemdir. Aksi takdirde dinden beslenen ahlâkın adalet ve hukuk üretmediği bir yaşamsal pratiğe ulaşırız ki, geline bu aşamanın ne kimseye bir faydası olur ve ne de örnek alınacak bir vasfı kalır. Böylelikle kendi ayağına kurşun sıkan her tercihten uzak durmanın ivedilikle yaşam formu hâline sokulması demek, Müslüman dünyanın ahlâkî erdemler bazında örnek alınabilecek bir resmiyete bürünmesi demektir.

İnsanlığın yol azığı mesabesinde olan ahlâk, adalet ve hukuk değerleri, birey ve toplumun yaşantısında “kurumsal ahlâk”ı besleyen bir veçhete bürünerek kalıcılığını temin etmesi gerekmektedir.¹⁵⁰ Bu sonucun milletlerin devamı için son derece gerekli olduğunu bilirsek, her gelenin bu değerleri yeniden keşfine de mahal vermemiş oluruz. O nedenledir ki, siyaset ve idareden tutun, en küçük paylaşıma değin her aşamada ahlâkın kaynaklık ettiği bir kamu hukuku ve kamu ahlâkı projesi yaşamsal unsur hâline gelmiş olmalıdır. Kanun ve yasaların herkesi bağlayacağı âdil ve eşit uygulamaya evrilen bir hukuk çıkarımı, Yüce Allah’ın dahi kendi koyduğu kanunlara iktifa etmesi örnekliğinden giderek kimseye ayrıcalık tanımamalıdır. Zengin, etkin, güçlü ve yöneticilerin adalet ağını delen kimseler olmaları tercihi, kalıcı ve besleyici olan ahlâk ve adalet ilkeleri üzerinden önlenmelidir. Ve dahi adalet ve ahlâkın sadece zayıfları tutan ve zayıflardan beklenen bir unsura dönüşmesinin önüne geçilmelidir. Kanuna uymak, kanun yanlışsa onu değiştirip değişen yasaya uyma iradesi, aklı başında her kişinin adalet ve ahlâk özlemine deva olan bir tercih olmalıdır. Yoksa reel pozisyona göre yasa üreten ve kuvvetler ayrılığını önemsemeyen bir kitlenin varlığı ortaya çıkar ki, bu durumda ahlâk ve adaletin olası tanımları bile değişebilir. Dünya üzerinde cârî olan bazı örneklerle bakılacak olursa,¹⁵¹ bu tercih, zaman içinde insanlığın ekser uygulaması olmuş gibidir. Geriye kalanların adalet, hak ve hukuk özlemine deva olmayan bu uygulamaların ne Yaratıcı için ve ne de O’nun tavsiyelerini dinleyen ahlâklı bireyler için cazip olmadığı her durumda açıkça ve de mertçe söylenmelidir.

Birey ve toplumların azığı mesabesinde olan ahlâk ve adaletin varlığın devamını temin eden “çevre ahlâkı” modeli de olduğunu unutmamamız gereklidir. İnsanın kendisine sunulan her türlü nimete karşılık verme yaklaşımını ele veren bu ahlâk biçimi, neticede

¹⁵⁰ Müslüman geçmişin kurumsal ahlak bazında son derece örneklik vasfı bulunan devri için farklı kesimlerin farklı bakış açıları geliştirdiği bilinen bir husustur. Özellikle sûfi çevrelerde bu dönem için oldukça abartılı ancak bir anlamda şiir tadında bir okuma için bk. Şemseddin Sivasî, *Peygamberimizin Sevğili Dört Büyük Halife/Menakib-i Çehâr Yâr-i Güzin*, Sad. Ahmet Arslantürkoglu, (İstanbul: Saâdet Yayınevi, ts.).

¹⁵¹ Bu konuda yaşanmış en güzel örnekliklerden birisi bizim “Dört Halife Devri” dediğimiz siyasal süreçtir. Doğaldır ki, bu süreçte de insanın müdâhil olduğu pek çok sorunu gözlemlemekteyiz. Ancak her şeye rağmen bu sürecin bazı tercihler üzerinden değerli olduğuna dair genel bir kanaat bulunmaktadır. Söylediklerimizi daha somut hâle getiren şu eserlerin tanıklığı, dün, bugün ve yarını nasıl inşa edeceğimize dair değerli ipuçları barındırmaktadır. Detaylı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş/Başlangıçtan IX. Asra Kadar*, (İstanbul: Öykü Yayınları, 2005); M. J. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, çev. Ali Aksu, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014);

nimete karşılık olarak gerçekleştirilen bir tutuma da işaret eder. Her nimetin değişik ölçeklerde külfeti olduğu bilinirse, çevre denilen yaşam alanlarımızla farklı düzeylerde geliştirebileceğimiz ahlâkî davranışların olması doğaldır. Tabiat denilen verili nimete karşılık olarak ona nankörlük etmeyen ve gerektiği kadarını gerektiği yerde kullanan bir eylem ahlâkının insanı ne derece olumlu tercihlere yönelttiği unutulmamalıdır. Buna uygun olarak doğayı atalarımızdan miras değil, torunlarımızdan emanet aldığımızı söyleyen Kızılderili bilgisi gibi, yaşamda bize sunulanları hoyratça değil, itinayla kullanmak gerektiğini daha yakından ve bilinçli bir şekilde kavrayabiliriz. Açıkça görüldüğü kadarıyla, insan nesline sonsuza değin yetecek olan bu dünyanın bazıları için doyumsuz bir istek alanına dönüşmesi, gelirin adaletsiz dağıtımına neden olmuş gibidir. Haddizatında düşünsel ve dilsel ahlâkın peşinde olan sağlıklı bireylerin kurdun dahi yapmadığı bu taksime itiraz etmeleri varoluşsal bir tepkidir. Bundan uzak durmanın yaratacağı ağır maliyet gereği, insanlığı besleyen değerler olan ahlâk ve adaletten uzaklaşmayı tercih etmememizin farkına varabiliriz. Bu farkındalığın bizi insan denilen konseptin “eşref” kısmında tutacağı kuşkusuzdur. Aksi takdirde, yaratılanların en değerlisi olma seçeneğiyle üzerimize yüklenen sorumlulukların ayırdına varamaz isek, insan denilen oluşumun “esfel” kısmındaki yerimize hazırlıklı olmalıyız.

Sonuçta insanı insan yapan değerler, eşyayı da eşya yapan değerlerle birlikte tanzim edilmiştir diyebiliriz. Hiçbir varlık ve nesne diğeri olmadan varlığını anlamlandıramaz. İşbu nedenden ötürü, insan tercihlerinin dünya üzerinde anlam kazandığı nokta olan ahlâk sınırlarını aşmamamız özellikle tavsiye edilir. Eğer ki bu nokta ya da seviye aşılsa insanın hevâ ve hevesinin onun tanrısı mesabesine çıkarak, onu yönlendirdiği sevimsiz bir sürece düçar olması işten bile değildir. Nefsinin isteklerini aklıyla kavrayıp iradesiyle kontrol edemeyen varlıkların süreç içinde kötülüğü normal bir iş gibi görüp-gösteren varlık kurgusu gereği şeytanlaşarak onun eylemsel tercihlerine yakın durduğu söylenmelidir. Bazı insanların durduğu bu yerin, ne Yüce Allah’ın isteğine karşılık geldiği ve ne de insanın ahlâk ve adalet donanımına uyduğu söylenmelidir. Neticede insanın varoluşsal manada kendisine yakışanı yapması demek, varoluşunun temel harcını atan ahlâk ve adalet değerlerini öne alması ve bunlar üzerinde şahlanan bir hak-hukuk sistemi gerçekleştirebilmesidir.¹⁵² Bunu başaran insanın hem fitraten ve hem de aklen hatta her ikisini yaşanan hayata taşıyan kişisel irade üzerinden son derece olumlu bir tercihte bulunduğu şahitlik edebiliriz. Belki de insanın bu vasfı gereğidir ki, Yüce Allah’ın sorumluluk yükleme adına seçtiği varlık olmasının sırrı ya da realitesi açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

Hz. Ömer’in genelde insan, özelde ise kadın anlayışı, kendi devrinin çok uzağında değildir. Özellikle önde gelen kesimlerde daha bâriz olan bir yaklaşıma göre, kadın olgusu, erkek olgusuna hizmet ve onun ihtiyaçlarını tatmin için var edilmiştir. Bu algının pek çok kişide olması, özellikle de söz hakkı olan kişilerde görülmesi, ilgili toplumda kadınların

¹⁵² Konu hakkında Hz. Ömer’in örnekliğini merkeze alan detaylı bir eser için bk. Abdurrahman Şeref Lâç, *İslâm’ın Âdil ve Cesur Reisi Halife Hazreti Ömer*, 1-2, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979).

yaşamsal serüvenlerinin son derece zorluk içinde geçmesine neden olmuştur. Başlangıçta bu meyanda davranan Hz. Ömer'in vahiyle eğitilen eylemleri sonrasında onlar için de adaleti isteyen güçlü bir özneye dönüştüğünü biliyoruz.¹⁵³ Demek lazımdır ki, günümüzde kadının ibadethanelere görünmesine karşı çıkan anlayış, İslâm'ın değil insanı değersizleştiren putperest yaklaşımın bir ürünüdür. Bu anlayışa göre kadın erkek için ve erkekten yaratıldığına göre, Yüce Allah ile olan ilişkisi erkeğe olan katkısından geçmektedir. Bu yaklaşımın bir dönem Hz. Ömer'de de görülmesi, değişimini sağlayan vahyin ne denli güçlü bir etmen olduğunu haber vermektedir.

Aynı şekilde, Hz. Ömer'in kamu malı hassasiyetinin zirvede olduğunu biliyoruz. Hem bu hassasiyet, onun yaşam felsefesi hâline gelmiş bir tutumuydu. O nedenle Câhiliye Devri'nde de benzer tutumu onda gözlemlemekteyiz.¹⁵⁴ Hz. Ömer'in kamu felsefesine göre, şehrin valisi, halkın malının bekçisidir, sahibi değildir. O nedenledir ki valilerin sıradan halkın yaşantılarını aşan, gösteriş ve şöhrat kokan yaşamları tercih etmemelidir. Bir defasında vali olarak atadığı Muaviye'yi Şam'da ziyaret ettiğinde onu süslü ve ihtişamlı giysi ve saraylarda bulunca onu Bizans kralı Heraklius'a özenip benzemekle suçlamıştır. Buna karşılık olarak Muaviye ise, düşmanla yakın temas içinde olduğunu ve güçlü görünmesi gerektiğini ifade ederek kendini savunur. Bu gerekçeleri dinleyen Ömer'in onu daha azarlamadığı söylenir.¹⁵⁵ Atayan ile atanan arasında yaşandığı var sayılan bu örnekliğin de açıkladığı gibi, herhangi bir görevliyi bir makama getiren kişi onun yaptıklarından doğrudan ve dolaylı olarak sorumluluk duymalıdır. O yüzdendir ki Ömer gibi adaletin halk yanında yaygınlaştırılmasını isteyen bir zekâ, geçici bir süre için kamu malının bekçileri olan valilerinden adalet ve hakkaniyet üzere iş yapma konusunda son derece titiz istekleri bulunmaktadır.¹⁵⁶

Neticede onun kişisel ve toplumsal özgürlüğe bakışı da başlı başına Kur'ân'dan beslendiğine şahit olduğumuz somut bir eğilime işaret etmektedir.¹⁵⁷ Nitekim onun

¹⁵³ Hz. Ömer'in farklı tutumlarına değinen bir çalışma için bk. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), ss. 412, 472-475.

¹⁵⁴ Peygamberimizin dostu, arkadaşı, yoldaşı ve de sonrasında halifesi olan Ömer b. Hattab'ın güçlü iradeli kişiliği, onun karizmasından çok örneklik vasfı bulunan güçlü kişiliğini beslediği açıktır. Mamafih onun bu yanına değinen bazı çalışmaların olması, bugün için örnek alınabilecek tavırların olabildiğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, bahsedilen tarzın yaşamsal kılındığı her durumda Ömer'i besleyen tutum hakkında şu esere bakılabilir: Lâle Bahtiyar, *Hz. Muhammed'in Ashabı*, çev. Nuray Şentürk, Fahrünnisâ Erdem, 3. Baskı, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), ss. 57-62.

¹⁵⁷ Müşrikken de son derece etkin bir zihne sahip olan Hz. Ömer'in özellikle Müslümanlığı tercih ettikten sonra besleyici değeri durumunda olan vahyin onu nasıl değiştirdiğine dair pek çok uygulaması bulunmaktadır. Adına "İctihad-ı Ömer" denilen bu tercihlerin duyuş, düşünüş ve pratik açıdan oldukça değişik kabullere yaslanan iki farklı Ömer'i ortaya çıkardığı bir gerçektir. Mamafih onun Kur'an anlayışı konusunda nasıl bir eğilim içinde olduğunu anlamamız için, öncelikli olarak iki

anlayışına göre özgürlük, kişisel varlıklarımızı inşâ eden değerlerin karakter hâline getirilmesi sürecinden ibarettir. Buna göre herhangi bir kişi, yaşadığı ve de tanık olduğu her ortamda gördüğü yanlış ve doğrular konusunda son derece hassas davranmalıdır. Göreceği tazyik veya edineceği menfaat gereği sözün doğrusunu çekinmeden ifade etmelidir. Onun bu tercihi, insanı insan kılan şey olan özürlik değeri ile doğrudan ve mutlak manada ilişkilidir. Hiçbir beklenti ve de korku, şahit olunan hakikati söylemeye ya da hakikati gizlemeye vesile olmamalıdır. On göre iyi insan, muhatabının yanlışlarını gördüğünde susmayan, buna nazaran kendi yanlışları söylenince de kızmayan kişidir. Bu kişilerin hem kendileriyle barışık bir karakteri bulunmakta ve hem de diğerleriyle sağlıklı ve dahi hak-adalet dengesini gözetken bir uyarı ilişkisi bulunmaktadır. Mamafih her durumda hakikatin sözcülüğünü yapabilmek, olsa olsa kişisel ve düşünsel özgürlüğün kazanımlarından sayılmalıdır. Aksi takdirde başkalarının durumuna göre konuşan veya susanların hakikatin sözcülüğün yapma ve dahi kişisel özgürlüklerini kullanma becerilerinden yoksun olacakları unutulmamalıdır.

Sonuç

Hz. Ömer denilince akla gelecek ilk şeyin, daha başından “yolda değişim” olması gerçeği, onun İslâm’la tanıştıktan sonraki kabulleri üzerinden daha da sıklıkla görülmektedir. Karakter olarak İslâm’a uygun bir yapıyı barındıran bu kişilik, önyargılarını attığında nasıl bir teslimiyete evrildiği hususu, onun seyr-i hayatı dikkate alındığında son derece açık görülmektedir. O nedenledir ki, Ömer Müslümanlığını besleyen ilk şeyin “sağlam karakter”, ikinci şeyin ise bu karakteri inşa eden “vahyî bildirimler” olması bizi şaşırtmamalıdır. İlkel tutumların inşâ ettiği bir Ömer’in, gelişmeye dönük süreç içinde nasıl bir eylemselliğe evrildiği tezi, Ömer ve adalet tercihinin her daim yaşamsal kılınması mücadelesinde ortaya çıkmaktadır. Bu mücadelenin tarihsel ve de pratik boyutlarından faydalanma adına bahsedilen kişiliği inşâ eden temel değerleri daha yakından ele alıp incelemek ve akabinde bunların yaşamsal unsur haline getirilmesine çalışmak, galiba Hz. Ömer’e olan vefa borcu gibidir.

Kaynakça

Atmaca, Gökhan. *Hiz. Ömer’in Kur’an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hiz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012; *Halifelik Tarihine Giriş/Başlangıçtan IX. Asra Kadar*, İstanbul: Öykü Yayınları, 2005; *Siyeri Farklı Okumak*, 4. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Ömer’den de haberdar olmalıyız. Nitekim konu hakkında yapılmış olan geniş bir çalışma, dediklerimiz daha somut hâle getirmektedir: Gökhan Atmaca, *Hiz. Ömer’in Kur’an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011).

Bahtiyar, Lâle. *Hiz. Muhammed'in Ashabı*. Çev. Nuray Şentürk, Fahrünnisâ Erdem, 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Bursalı, Mustafa Necati. *Hak ve Adâlet Güneşi Hazreti Ömer*. 4. Baskı, İstanbul: Çile Yayınları, 1979.

Çil, Halit. *Ömer'ini Arayan Yüzyıl Hiz. Ömer'in Liderliği ve Yöneticiliği*. 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

İbn Haldûn. *Mukaddime*, I-III. thk. Abdolvâhid Vâfî, Kahire: Dâru Nahdat.

Kazancı, Ahmet Lütfi. *Saadet Devrini İzleyenler: 2 Hiz. Ömer Dönemi Adil Halife-Emir'ül Mü'minin Hazreti Ömer 1-2*. 2. Baskı, İstanbul: Semerkant Yayınları, 2002.

Kister, M. J. *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*. Çev. Ali Aksu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Numanî, Şiblî. *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve İdaresi*, 1-2. Çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Çağ Yayınları, 1979.

Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Sivasî, Şemseddin. *Peygamberimizin Sevgilisi Dört Büyük Halife/Menakib-i Çehâr Yâr-i Güzin*. Sad. Ahmet Arslantürkoglu, İstanbul: Saâdet Yayınevi, ts.